

ЗАЖИТТЄВІ ЗЛИГОДНІ І ПОСМЕРТНІ ПОНЕВІРЯННЯ ПОЕТА АРКАДІЯ КАЗКИ*

Коли М. Рильського за його вірші «Синя далечінь», за його визнанням, бито і то не дуже граціозно, то А. Казку просто не друковано. А він після дев'яти тріолетів про тугу ще пише й цикл із трьох тріолетів «Трамвайний білет, звичайний трамвайний білет», а мова у ньому йде про те, що він «зійшов з трамваю і білет зім'яв, порвав і кинув», бо він, мовляв, той білет «життя білет блаженський», що свідчить з одного боку, що Казці не були чужі урбаністичні мотиви, з другого — впливи «сеніщини».

А коли поетові забажалось проспівати осанну життю, він знов звенувся до тріолета:

Життя — яка то гарна річ!
Життя — прекрасна таємниця,
Втіх, чистих радощів криниця,

але й цей твір ми здобули змогу прочитати лише через півстоліття... Так само й чудові гекзаметри про нашу мову, яка «після наказів азійських вільно у море вселюдське спішить» (якби ж то!) та не менш чудові газелі «Мені байдуже» і «Хлоп'ятком бігав я в саду» та три майстерні «Рондо» — за що ще тоді удостоївся згадки у «Науці віршування» Бориса Якубського.

У небагаточисельній спадщині Аркадія Казки особливе місце займає «сонетовий вінок» «Аргонавти». Такий вінок міг створити лише досвідчений майстер. Твір про кохання. Якось в одному із листів А. Казка запевняв, що вся його поезика йде від символізму. З цим важко погодитися. Можливо, це стосується тієї, дореволюційної частини творчості, яка до нас не дійшла. Новітня ж, як і в неокласиків, ближча до романтизму, але з урахуванням античної традиції. Про це говорить і весь образний лад вінка сонетів «Аргонавти», побудований на античних асоціаціях.

Не цурався А. Казка і громадянських мотивів. Адже вірші писалися у роки смуту, першої світової війни, громадянської війни, перших років після неї, в умовах голоду і розрухи. Поет-гуманіст у віршах «Зорі», «Березень», «Денікінщина», у сонетах «Буря» та у вірші «Б'ють у нарід вогненні стріли», відзначивши «беззаконня та розстріли» покладає надії на краще:

Б'ють у нарід вогненні стріли;
Дніпра криваві береги...
Лиш беззаконня, лиш розстріли,
Лиш безнадія навкруги.
Довкола ніч та чорні грати,
І Правди не знайти ніде,
О, встань же, люде! Бий же ката!
День щастя й вольності гряде!

Писалися ці твори в умовах білого терору. Куди вже там до інтимної чи філософської лірики! А де друкуватися в умовах розрухи? Отож

* Закінчення. Початок див. № 1.

і публікуються ці твори лише сьогодні. А як важливо, щоб вчасно сказане слово вчасно дійшло до адресата! Отож не дивно, що у ці важкі роки поет лише зрідка звертався до музи — за 1920—22 роки збереглося по одному-два вірші. Але й ті ніби творилися всупереч подіям часу, ніби за законом контрасту — гекзаметри, газелі, ронделі. І так до 1923 року, для А. Казки несподівано плідного і в певному розумінні переломного — аж 9 віршів, різних за тематикою, мотивами, формами.

Реалії тогочасного життя, з контрастами старого й нового, зафіксовані у вірші «Під мурами Межигірського Спаса», про те, як черниці реагують на чутки про закриття монастиря. На фоні модних тоді антирелігійних мотивів аж надто помітне у ньому співчуття до тих, хто ніби викинутий за облавок життя і стоїть перед невідомим:

До нього й прилинули тінями
Чернички в останній це раз.
До нього й благання: «Чи згинем ми!»
Але — щось мовчить на те Спас.

Характерне й історіософічне закінчення цього вірша:

О земле полян й земле сівера,
А нині вже УРСР —
Почавсь цей похід з Володимира,
Скінчився-но тільки тепер.

Тепер би ми могли сказати: ні, не скінчився, а, як усяка насильницька дія вимагає за себе відплати! Відновлення історичної справедливості. Цей вірш навіть за умов його неповної публікації вже тоді мав неоднозначну критику, про що повідомляє сам поет в листі до В. Мисика від 10.VII.1925 р.: «Учора я був у Гр. Вільовки — прочитав я мало не всю збірку (отже, уже тоді існувала рукописна «збірка». С. К.). Він хвалив, — але не знаю, наскільки широко. Закинув тільки, що я ніби черницям співчуваю, хоч я намагався змалювати їх об'єктивно, а кінець зробив навіть так, що Осьмачка зимою зробив мені догану за тенденційність. От бачте: Сцілла й Харібда» (АК. 294). Вже тут помітний тиск ідеологічних догм на емоцію — якже, поет пожалів бідних черничок!

Тоді ж був написаний вірш «Так, як Весна...», присвячений «другові дитинства Гр. Вільовці», пройнятий славленням музики, який стверджував «Музики й Поезії міцний зв'язок». У ньому мова йде і про третього учасника юнацького дружнього кола — про П. Г. Тичину: «Чи не музичністю найбільше є чарівним друг наших літ дитинячих Павло?». Вірш закінчується рядками, що звучать як творче кредо:

До того ж... Музику над все кохаю я,
Це ясний, втішний рай між темряви Буття,
Як Сонце, як Весна, як діти він сія,
Лиш в нім моя душа знаходить забуття.

Цей вірш, певне свідчення «школи Тичини», побачив світ лише тепер. Отже, у публікації цілком довершених віршів А. Казки відчувалися об'єктивні труднощі. Але мали поряд певне місце сумніви самого поета у вазі й значущості створеного. А які чудові речі, ніби зовсім мимохідь створені, давав він, свідчать «Золотес жито», «Так звик» чи сонет-роздум «Так думав я...».

Так думав я: хіба не є те все одно
Де жить — на хуторі, а чи в столиці, в місті...
Над нас скрізь зорі сяють в прірвах прозористі
Й хмаринок плине скрізь вовнистее руно...
Аби була людина ціла, гармонійна,
Тверда, мов мур, чутка, мов арфа мрійна.
А решта — марність все...

Так думав — і помилявся. Інша річ, що те добровільне заслання в провінцію насправді було вимушеним, бо як він багато втрачав без творчого середовища і як розквітав під дружнім впливом критики під час наїздів у Київ, Харків. Коли б потрібна була дзвінка фраза про долю А. Казки, ми б сказали, що його «з'їла провінція», де сильніше відчувався і тиск тоталітарного режиму плюс міщанське оточення. Чи відчував це сам поет? Так, відчував і писав у вірші «Павучки»:

О цей міщан косенький погляд,
Де захавалося «хі-хі»,
Чатуючий чужий піддогляд...

А то й бандитська куля з-за рогу у Ново-Петрівцях чи пильне прислухання сусіда в Одесі, яке відразу ж помітив П. Г. Тичина. Повторювалася трагедія самотності багатьох непересічних людей — чужий між своїми і не свій між чужими — таким він був в Одесі.

А хіба не дивно, що більшість опублікованих віршів А. Казки, — це не стрункі сонети, не граціозні тріолети, не ронделі, а здебільшого твори, написані або білим віршем, або верлібром, що не давало уявлення про його не лише тематичну, а й ритмічну самобутність. До речі, з роками у доробку поета збільшується і кількість віршів, у яких утверджується офіційна ідеологія («Ленін»).

Досі ми прагнули збагнути А. Казку як лірика. Дещо іншим він постає в епосі. Загалом він і тут був експериментатором. Нам відомі чотири його поеми: «Великдень», «Стежечка», «Сон старого кобзаря», «Він іде». З листів видно, що були початі й не закінчені такі, як «Ворота» (про своє дитинство), або, як згадує сам поет у одному із листів до В. Мисика, «написав гротескную, веселу поему «Межигіріада», що прийшлася до вподоби присутнім...» (лист 1926 р.), а в листі до П. Тичини 1925 року повідомляє, що «добудував трохи «Ворота», а «Стежечка» починає заростати лободою. Є ще й третя річ «Ой та й калюжа», теж розпочата минулого року і так захолола (в ній побут села крізь флер настроїв» (А. К., 232). Зараз трудно розрізнити — що було тільки задумано, а що й реалізовано та пропало під час арешту, за війну та всіх злигоднів, на які було багате коротке життя поета. У багатьох листах проходить мрія про те, що «і зважусь на невеличку збірку». Він і справді її підготував, може, навіть і не в одному варіанті, навіть назви відомі — «Розсипане намисто», пізніше, надіслана до видавництва «Плуг» збірка «Журавлі», що після арешту поета так десь і потонула в морі видавничих паперів.

Так-от, поеми А. Казки — це щось інше, ніж лірика, і не лише з погляду жанрового, але з погляду тематики, стилю, пафосу. Якщо в ліриці переважав Казка — майстер класичної форми, канонічної строфіки, то в поемах він виступає як майстер вільного вірша, не кажу верлібра, бо він здебільшого римований, нерівноскладовий, побудований або на стилізації народної думи, або на змінах розміру, на речитативі. Такою, зокрема, стилізованою під народну думу поемою є «Сон старого кобзаря». Поеми — не сюжетні, їх можна було б назвати публіцистичними памфлетами.

Щодо першої поеми А. Казки «Великдень», то вона мала на меті у релігійних образах зобразити свято трудящих — Першотравень. Тут треба виправити помилку, допущену в примітках до «Васильків», де зазначається, ніби вона друкується вперше. Насправді поема була опублікована у «Червоному шляху» (1925, № 8) і з приводу неї збереглося листування з Тичиною, що, як редактор поезії у журналі, зажадав деяких скорочень та зміни назви. «Ти питаєш мене — чи друкувати, чи ні мій «Великдень»? Звичайно, друкуй». І далі: «...Ти застерігаєш, що

Не можна не сказати бодай кілька слів про перекладацьку діяльність поета. Здавалося, а може, й справді, вона була принагідною, а об'єкти вибрані довільно. Справді, два неспівставних імені: Маяковський та Бунін. Але переклади здійснювалися в різний час, Буніна раніше, Маяковського пізніше. Класичні метри Буніна, у тому числі й сонет, імпонували особистим смаком Казки. У 25 перекладах знайшли місце й історіософічні («Джордано Бруно»), й біблійні («Самсон»), мотиви, а також численні українські мотиви у поезії Буніна («Троянди», «Вечір»). Нічого й казати, що виконані вони прекрасно. А те, що томик творів Буніна був єдиною і то позиченою книжкою під час «заслання» в катеринославських степах, можна вважати випадковістю, що переростає в закономірність: вірші Буніна органічно вплітаються у поетичний світ А. Казки.

Зовсім інше з Маяковським. Переклад лише один — «Ну, що ж», про те, що «шумить вода історії. Загрози війни звідусіль» — це відчуття уже тоді існувало, настійно будилося офіційною пропагандою. Та не останню роль зіграла і особиста зустріч поетів, яка відбулася 1926 року в Одесі і яка досить докладно змальована в одному з листів до В. Мисика:

«Я милувався ним, коли він улітку 1926 року виступав в Одесі. Не витримав: пішов за лаштунки. Щиро подякував за «Розмову з Пушкіним» та за «Океан»... Він зробив мені напис на томику своїх поезій, був дуже лагідний і уважний. Я дивувався: де подівся отой хвацький парняга, що так смачно й «просто, как мычание», виголошував свої вірші? Сказав йому між іншим, що я маленький, незначний український поет. Знаєте, як благородно відповів Маяковський? «Немає ні великих, ні маленьких поетів, а є поети й непоети»¹.

До речі, це була відповідь не лише А. Казці, а й авторові цих рядків, оскільки я задумував писати про Казку в серії критичних есе про т. зв. «поета мінорес», «малих поетів».

І останній у ряду літературних талантів А. Казки — критика. Був він людиною дуже начитаною, з досконалим літературним смаком і, хоч у листах зізнавався, що не любить цієї «прокурорської професії», проте його судження влучні, кваліфіковані. Це особливо помітно в листах — учительських порадах В. Мисикові, де він справді виступав, як метр і учитель. Це не виключає того, що він мав суб'єктивні погляди на певні літературні течії, різко негативно ставився до футуризму, без особливих підстав вважав себе чистим символістом; будучи у формі близьким до неокласиків, далеко не все приймав з їхньої естетичної програми. Я сказав би, що він — один із рядових «Тичинівської школи», хоч дечому вчився у Тичини, а дечому іншому — Тичина у нього. Приклад цьому — тичинині «Ронделі». Шкода, що в умовах тоталітарного суспільства його талант не міг розвинутися уповні. «Коли зараз перечитуєш його вірші, поеми, переклади — то виразно бачиш, як далеко в майбутнє міг прозирати поет, як оригінально він мислив, як багато міг здійснити, якби...» — пише автор передмови до книжки «Васильки» Станіслав Тельнюк. (АК. 22).

4.

Ми даємо собі звіт, що вичерпати усі аспекти хоч і короткого, але бурхливого життя Аркадія Казки в одній статті неможливо. Потрібна книжка. Вона, до речі, уже й написана, маємо на увазі згадувану повість О. Шугая «Крапля сонця у морі блакиту», чекає свого видання, хоч, зрештою, і вона не вичерпує всього щодо поета, як не можна вичерпати корячком моря.

1. Мисик Василь. Зустрічі. С. 85.

З листів до В. Мисика можна скласти більш-менш докладний літопис життя і творчої діяльності поета. Але ось у другій половині 1929 р. листування раптом урвалося і лише наприкінці жовтня — лист дружини А. Казки: «...не можу не передати Вам останньої звістки про Аркадія Васильовича. Його вже немає... В ніч на 10 вересня був трус і арешт його (відгук, певно, «Єфремовщини»)... 1,5 місяця тільки в Дюпрі (дім примусових робіт, тюрма. С. К.), і цього було досить, щоб така людина, як Аркадій, не винесла такого «приємного» становища і в ніч на 23/X він скінчив своє життя самогубством» («Дніпро», 1990, № 12, С. 126).

З того часу минуло багато літ і ніде жодним словом не згадано А. Казку, суворі правила тоталітарного режиму не тільки щодо засудженого, але навіть підозрюваного — цього не дозволяли. І все ж, як писав Франко — «пролог — не епілог». Існувало кілька чоловік, які добре пам'ятали Казку — це, насамперед, дружина і мати з дітьми та внуками. Це був друг — П. Тичина, учень — В. Мисик. Та потрібна була докорінна зміна суспільних обставин, щоб про нього знову заговорили. Це було в часи розвінчання культу особи Сталіна, під час хрущовської «відлиги». Десь 1962 року П. Г. Тичина запропонував своєму учневі С. Тельнюку взятися за готування до друку книжки творів А. Казки, хоч, як зізнається С. Тельнюк: «В 1962 році я ще мало уявляв, що саме і як саме треба робити» (АК. 22). А тим часом зусиллями доброго друга П. Тичини А. К. Павлюка, в архіві самого П. Тичини, поетової вдови Г. П. Цитович, а згодом і В. Мисика було зібрано «хоч і невеличку, але показову частину творчості Аркадія Казки».

І ось тут починається нова, досить довга повість «ходіння по муках», митарств уже цієї віднайдені частини його спадщини.

...Переді мною альманах «День поезії — 1965», а в ньому тепла, але дуже обережна стаття-спогад В. Мисика, портрет поета, чимсь схожего на Тичину, та всього чотири «3 невідомих поезій». І кожен вірш — перлина: чудовий тріолет «Життя, яка то гарна річ...», сонет — акростих «Буря», гарні вірші «Романтичне» та «Золотее жито». Тут і натяк В. Мисика на «листування, що випадково збереглося», перелік широкого кола імен, з якими знався, спілкувався, товаришував А. Казка; нарешті, посилання на те, що А. Казку недавно тепло згадали І. М. Коцюбинська у своїх спогадах та П. Г. Тичина у статті «Звитязець гуманізму і краси».

«Змову мовчання» було порушено.

Але часи «відлиги» швидко змінилися часами стагнації. Ще кілька віршів та перекладів А. Казки, як ми вже згадували, стараннями В. Мисика, А. Павлюка та С. Тельнюка було опубліковано в періодичній пресі. Та поневір'яння з виданням творів ще довго тривали. «Було підготовлено рукопис «Васильки» і подано до видавництва «Радянський письменник». Але, як пише у передмові до видання упорядник С. Тельнюк, «Рецензент Г. дав чомусь невисоку оцінку доробкові талановитого поета». А згодом на засіданні Правління СПУ раптом прозвучали слова, що вірші і поеми А. Казки малохудожні, а потім до керівництва ідеологічними справами прийшов такий «борець з націоналізмом», як В. Маланчук, «і ні про яке видання «підозрілого» поета не могло бути й мови. Добре ще, що вдалося врятувати рукопис» (АК., 24).

А роки йшли... Протягом 80-х років тривало повільне повернення А. Казки в лоно рідної літератури. Першою ластівкою стала стаття-спогад В. Мисика «Учитель» в його книжці «Зустрічі», де уперше дано належно високу, кваліфіковану оцінку спадщині вчителя, який зробив для учня навіть більше, ніж для самого себе. На жаль, і учневі довелося зазнати усіх тортур тоталітарного режиму...

Другим заходом було внесення забутого імені Аркадія Казки у, так би мовити, «аннали історії», а саме у біо-бібліографічний довідник «Письменники Радянської України» (1988). Це вже був вагомий крок до реабілітації!

І, нарешті, 1989 року, у тому ж «Радянському письменнику», вишла багато оформлена книжка творів А. Казки «Васильки», хоч і тут не обійшлося без парадоксу. Саме завдяки тому розкішному оформленню та зовсім малому тиражу... книжка не дійшла до читача. Її не виявилось у трьох найгрунтовніших бібліотеках Києва, де б вона неодмінно мала бути — клубу Спілки-письменників, Інституту літератури, Літературного музею. Книжку, очевидно, «розхапали» любителі поезії, а, може, й «розкішно оформлених книжок», а кому не дісталось, — «зачитали» бібліотечні примірники — хто й зна радити з цього приводу чи сумувати?

Того ж року, як ми вже згадували, у журналі «Дніпро» з'явилася повість-есе Олександра Шугая.

Останнім нагадуванням про сумну долю поета була стаття І. Ільєнка у збірнику «...З порога смерті... Письменники України — жертви сталінських репресій» (1991), епіграфом до якої можна б взяти слова Шевченка: «Молися, сину, за Вкраїну його замучили колись».

Проте вивчення творчості А. Казки слід продовжити, а для цього потрібні й нові «казкознавці». Треба продовжити пошуки у дореволюційних чернігівських виданнях, опублікувати листи А. Казки до В. Мисика, які самі собою дають чудовий матеріал для характеристики епохи і для літературної історії 20-х років, що були, на жаль, не тільки добою Відродження... Чорні хмари диктатури уже нависали над суспільним об'ємом...

Треба перевидати «Васильки» — талант і майстерність А. Казки цього заслуговують.

Крізь усі злигодні й митарства, прижиттєві і посмертні, до нас прийшов оригінальний поет, Майстер вірша і співець своєї долі, підтвердивши промовисті слова Володимира Самійленка, — «не вмре поезія, не згине творчість духа»!